

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Етнопсихологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми другого(магістерського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 6. Міжгрупове сприйняття в міжетнічних відносинах

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології
Протокол від 15.08.2023 № 8

Розробники:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук,
Бондаренко Л. О.

Професор кафедри соціології та психології, доктор педагогічних наук, доцент
Марченко О. Г.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії
фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О. М.

2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук,
доцент Шиліна А. А.

План лекції

1. Етноцентризм як механізм міжгрупового сприймання.
2. Проблема етнічної установки в етнопсихології.
3. Поняття про етностереотипи і стереотипізацію. Властивості етностереотипів.
4. Культура як основний чинник диференціації народів.

Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна:

1. Гомонюк О. М., Купчишина В. Ч., Сердюк Ю.І. Етнопсихологія (у схемах і таблицях): навч. посіб. / за ред. О. М. Гомонюк. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2012. 232 с. (<https://psy.khnu.km.ua>).
2. Данилюк І. В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір: монографія. Київ: Самміт-книга, 2010. 432 с. (<https://www.twirpx.com>).
3. Етнополітична культура в Україні: реалії та виклики часу. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. 431 с.
4. Етнопсихологія: психодіагностичний практикум. Хрестоматія / Укл. А. М. Османова, Л. М. Співак. Київ: Університет «Україна», 2023. 128 с.
5. Казьмирчук М. Г. Етнополітика: підручн. Київ: УкрСіч, 2013. 360 с.
6. Львовчикіна А.М. Етнопсихологія: навч. посіб. Київ: МАУП, 2011. 144 с. (<http://irbis-nbuv.gov.ua>).
7. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с. (<https://ipien.gov.ua>).
8. Павленко В. М. Етнопсихологія: підруч. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. 448 с. (<https://karazinbook.com>).
9. Пірен М. І. Етнопсихологія: підручник. Київ: Університет Україна, 2011. 448 с. (<https://www.yakaboo.ua>).
10. Савицька О. В., Співак Л. М. Етнопсихологія. Київ: Каравела, 2011. 264 с.

Допоміжна

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти : Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ: Критика, 2015. 271 с. (<https://shron1.chtyvo.org.ua>).
2. Коршук Р. М. Етнополітологія: навч. посіб. Київ: Алерта, 2011. 200 с. (<https://alerta.kiev.ua>).
3. Пірен М. І. Толерантність – дієвий чинник злагоди та консолідації в сучасному українському суспільстві. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 2. С. 51–57.
4. Політичні технології регулювання міжетнічної та міжконфесійної взаємодії у новітніх українських реаліях: аналітична доповідь / за ред. С. Римаренко. Київ: ІПіЕНА ім. І. Ф. Кураса НАП України. 2014. 188 с.

5. Психологія мас: навч. посіб. / автор-упорядник Я. Є. Кальба. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 2012. 208 с. (<https://knygy.com.ua>).

6. Сміт Е. Нація та націоналізм у глобальну епоху. Київ: Ніка-Центр, 2013. 278 с.

Текст лекції

1. Етноцентризм як механізм міжгрупового сприймання

Поняття етноцентризму вперше було визначено як соціально- психологічне явище у 1906 р. За У. Самнером, етноцентризм - це таке світобачення, згідно з яким своя група виявляється в центрі, а всі інші порівнюються з нею або оцінюються з посиланнями на неї.

Сучасний дослідник І. С. Кой визначає етноцентризм як властивість "сприймати і оцінювати життєві явища крізь призму традицій, цінностей власної етнічної групи, що є певним еталоном чи оптимумом". Етноцентризм виявляється у задоволенні, яке отримують люди при сприйманні анекдотів, в сюжеті яких міститься змагання між представниками різних етнічних груп і найкращим виявляється представник їх власного етносу.

Основними показниками етноцентризму є:

- сприймання елементів своєї культури як "звичних" і "правильних", а елементів іншої культури - як "незвичних" і "неправильних";
 - розгляд звичаїв власної групи як універсальних;
 - оцінка цінностей, норм, ролей своєї групи як безсумнівно правильних;
 - уявлення про те, що для людини звично співпрацювати з членами власної групи, допомагати їм, надавати перевагу своїй групі, пишатися нею і не довіряти чи навіть ворогувати з членами інших груп (М. Бруер і Д. Кемпбелл).
- Щодо розуміння етноцентризму не існує єдиної думки. Багато психологів розглядають етноцентризм як негативне соціально-психологічне явище, що виявляється в тенденції неприйняття всіх чужих груп у поєднанні із завищеною самооцінкою власної групи.

Етноцентризм виконує як негативні, так і позитивні функції, а саме:

- перешкоджає міжгруповій взаємодії;
- підтримує позитивну ідентичність;
- зберігає цілісність і специфічність етнічної групи (Т. Г. Стефаненко).

Виокремлено два види етноцентризму: 1) войовничий; 2) гнучкий. Поява цих видів зумовлена соціальною структурою, об'єктивним характером міжетнічних відносин і культурними особливостями етносу. Так, якщо люди не лише роблять висновки про чужі цінності, виходячи з власних, а нав'язують свої цінності іншим, то йдеться про войовничий етноцентризм. Цей різновид етноцентризму виявляється у ненависті, недовірі, страхові та звинуваченні інших етнічних груп у власних невдачах. Однак, якщо етноцентризм не містить у собі ворожого ставлення до інших етнічних груп, то він може поєднуватися з толерантним ставленням до міжгрупових відмінностей. Спроби зрозуміти особливості чужої культури за умови об'єктивного оцінювання якостей власної групи, називають гнучким етноцентризмом.

Основними механізмами, які виконують функцію міжгрупової диференціації, виступають:

- стереотипізація - індивіду приписуються властивості згідно з його груповою належністю;
- соціальна каузальна атрибуція - приписування чинників поведінки і досягнень людини згідно з її груповою належністю;
- етнічна установка - готовність особистості до сприймання тих чи інших явищ національного життя, міжетнічних взаємин.

2. Проблема етнічної установки в етнопсихології

Вважається, що механізмами передачі національно-психологічних особливостей з покоління до покоління є установки та стереотипи, оскільки до цього часу ще не знайдено іншого пояснення існування несвідомого у психіці людей. Національно-психологічні особливості - це явище, яке дійсно знаходиться на межі між свідомим і несвідомим, адже виявляються вони незалежно від волі людини. Теорія установок допомагає зрозуміти, власне, у чому суть дії феномена психологічної готовності, оскільки представник тієї чи іншої спільноти схильний мислити, відчувати, діяти так, як йому підказують національні традиції, встановлені норми та правила поведінки. Теорія установок була розроблена школою відомого грузинського психолога Д. Узнадзе, який визначав установку як готовність до виконання певних дій. Хрестоматійне визначення установки таке: установка (від англ. attitude) — це позитивна або негативна оціночна реакція на що-небудь або кого-небудь, яка виражається в думках, почуттях і цілеспрямованій поведінці. У свою чергу, етнічна установка, за визначенням Л. Орбан, — це внутрішній стан готовності особистості або груп людей до специфічного, характерного тільки для них (представників тієї чи іншої національної спільноти) прояву почуттів, інтелектуально-пізнавальної та вольової активності, динаміки та характеру взаємодії, спілкування, які відповідають існуючим національним традиціям. Наприклад, певними установками можна пояснити ті або інші психологічні характеристики етносу, його поведінку. Візьмемо ставлення до дітей у різних народів. Українці характеризуються м'яким, лагідним ставленням до дітей, яке виявляється у спокійній, рівній поведінці дорослих. Вони досить вимогливі, але водночас не жорстокі й не надто їх розпещують. Італійські матері виявляють свою ніжність до дитини бурхливо — з криками, драматичними жестами, поцілунками та стусанами. Вони сюсюкають до неї, пестять та гордовито демонструють її оточуючим. А англійці вважають, що італійці занадто жорстокі з тваринами та надмірно ліберальні з дітьми. Італійці ж звинувачують англійців у тому, що вони занадто обожають тварин і надмірно жорстокі до дітей. Англія відома як країна, де дозволені тілесні покарання дітей у школі, але заборонено жорстоке поводження з тваринами. Французькі батьки, не доходячи до спартанської суворості англійців, намагаються проявляти до дітей розумну стриманість. Французи схильні не стільки захоплюватись дитячою наївністю, скільки цінувати у своїй дитині ранній вияв здібностей до дитячих суджень. Ось таке різне ставлення до виховання дітей, що пояснюють різними установками, існуючими у певних етносів. В. Ядов, який вивчав соціальні установки (до яких

належать і етнічні установки), виділяє в них когнітивний, тобто пізнавальний, інтелектуальний компонент; емоційний та конативний (поведінковий) компоненти. Когнітивний, або пізнавальний компонент установки визначає погляди певного етносу та окремих його представників на світ і образ того, до чого цей етнос прагне. Емоційний компонент етнічної установки (або як ще його називають емоційно-оціночний) визначає симпатії та антипатії народу до певних значущих об'єктів. І нарешті, поведінковий компонент етнічної установки визначає готовність діяти стосовно об'єкта, що має значущу цінність для народу. Етнічні установки, як й інші соціальні установки, закріплюються в процесі історичного розвитку психічного складу нації. Упродовж історії існування нації утворюються цілі системи зафіксованих національних установок, які визначають специфіку поведінки народу під час взаємодії та спілкування. Отже, національно-психологічні особливості діють, закріплюються та функціонують як установки.

В основі тих чи інших установок, які є в різних видах діяльності, формуються конкретні національні стереотипи. Національні установки, зазначають В. Крисько і А. Деркач, ніби закладаються в пам'ять представників конкретної етнічної спільноти і "виймаються" за необхідності автоматично. Так, автоматично, наприклад, ваш арабський чи японський співбесідник буде виражати вам люб'язність і приязність. Це певна данина традиції, установка, яка формувалася протягом віків. Серед арабів існує думка, що тільки така поведінка гідна мусульманина. А, наприклад, серед християн-протестантів, на відміну від православних, існує установка на працю як на богоугодну справу, що потребує усі сили і увесь час людини, тому німців та інші народи, де переважає протестантизм, характеризує дуже сумлінне ставлення до праці. Отже, національні установки, які є складовою психіки людини, формують певний її колорит, надаючи особливої специфіки мотивації та цілеспрямованості людей, засобам їхньої діяльності. Соціальні норми поведінки, взаємодії та спілкування, які є загально-прийнятими у тій чи іншій державі, викликають до життя певні національні установки, які, у свою чергу, активізують відповідні до цих норм стереотипи поведінки та діяльності.

3. Поняття про етностереотипи і стереотипізацію. Властивості етностереотипів

Основні соціальні функції стереотипів. Етнічні стереотипи є складовою соціальних стереотипів. Соціальний стереотип (від гр. – stereos - твердий і typos - відбиток) відносно стійкий та спрощений образ соціального об'єкта (групи людей, окремої людини, події, явища та ін.), що складається в умовах дефіциту інформації як результат узагальнення особистісного досвіду індивіду та уявлень, які прийняті в суспільстві. Термін "стереотип" означає повторення, відтворення яких-небудь зразків у певній діяльності. Отже, поняття "стереотип поведінки" в застосуванні до етносу характеризує систему стійких звичаїв і традицій певного етносу. Крім цього, відокремлення однієї національної спільноти від інших не виключає наявності контактів між ними, спільної діяльності, у результаті якої етноси отримують певну інформацію один про одного. На основі цієї інформації формуються етнічні стереотипи, які є усвідомленням характерних, з точки зору

певного етносу, ознак інших національних спільностей. Це усвідомлення здійснюється у формі побудови образу цієї етнічної групи. Отже, в етнічній психології поняття "стереотип" дуже часто застосовується як уявлення одного етносу про інший або ж власний народ. Своїм походженням і популярністю у психологічній літературі термін "стереотип" зобов'язаний американському журналісту У. Ліннману, який вперше використав його в 1922 р. у своїй книжці "Суспільна думка". Беручи інтерв'ю в різних діячів і представників широкого загалу з приводу тих або інших подій, У. Ліннман звернув увагу на те, наскільки різними можуть бути погляди на одну й ту саму подію та її оцінки. Він висунув гіпотезу про наявність упередженості, яка існує в певних стійких утвореннях, "pictures in our heads" (картинках у наших головах), які активно впливають на сприймання людей та подій. Перенесена на ґрунт сприймання групи ця думка доповнилась уявленням про те, що, згідно з цими "картинками", члени будь-якої групи дуже схожі, практично ідентичні одне одному. Для фіксації цієї ідеї У. Ліннман запозичив з поліграфії термін "стереотип", який там означає металеву пластину з рельєфними печатними елементами, яка застосовується для відтворення одного й того ж тексту за умов друкування великих тиражів. Він же запровадив вираз "соціальний стереотип", який почав вживатися в розумінні певних схематичних культурно-зумовлених малюнків світу в голові людини, а функцією їхньою стали вважати економію зусиль під час сприймання різних соціальних об'єктів та явищ, а також захист певних культурних позицій та норм. Психологи взяли на озброєння цей термін і почали активно досліджувати сам феномен.

Що ж стосується етнічних стереотипів, то деякі автори обмежували їхній зміст тими уявленнями та образами, що сформувались у певної спільноти щодо інших етнічних груп. Такі етностереотипи вважаються найрозповсюдженішими та найбільш вивченими, у подальшому їх назвали гетеростереотипами. Згодом визначення поняття "етнічні стереотипи" доповнили образами та уявленнями стосовно власної етнічної групи, які назвали автостереотипами. Етностереотип - це узагальнений, емоційно насичений образ етнічної групи або її представників, який створено історичною практикою міжетнічних стосунків. Віддзеркалюючи бажання людей зберегти етнокультурну ідентичність, етностереотип відіграє важливу соціальну роль як фактор консолідації та фіксації етнічної групи.

Етностереотипи мають трикомпонентну структуру:

- 1) констатація особливостей етнічної групи - когнітивний (пізнавальний) елемент;
- 2) ставлення до цих особливостей, що зумовлює їхню оцінку - емотивний елемент;
- 3) формування певного типу поведінки щодо цієї етнічної групи - конативний (поведінковий) елемент. Етностереотипи відіграють значну роль у сприйманні довкілля, а конкретніше - оточуючих людей, які належать до певного етносу, виділяти серед них "своїх" та "чужих" і певним чином ставитись до них. Але етнічні стереотипи часто виникають в умовах обмеженої інформації про об'єкт, тому можуть бути помилковими та виконувати консервативну, а іноді й реакційну роль, формуючи хибне знання та серйозно деформуючи процес

міжособистісної взаємодії. Отже, міжетнічне спілкування, як правило, відбувається через застосування етнічних стереотипів. Слід зазначити, якщо в певних народів сформувались негативні етнічні стереотипи щодо сприймання одне одного, то виникає загроза етнічного конфлікту. Неодноразово повторюючись, негативні етнічні стереотипи стають елементом суспільної свідомості. Досвід світової історії знає масу прикладів того, як у випадку недоброзичливих, а тим більш конфліктних стосунків, негативні стереотипи відразу ж виникають у суспільній думці: цілим народам приписують негативні побутові та моральні риси (нечесність, підступність, лінь тощо), а то й "відмовляють" їм у інтелектуальних здібностях. Негативні етностереотипи небезпечні не тільки тому, що з ними важко боротись, а й тому, що вони нагромаджуються упродовж історії в суспільній свідомості. Варто зазначити також існування стереотипних ситуацій спілкування, які входять у фонд специфічної культури певного етносу. Стереотип поведінки, який відповідає стереотипній ситуації, може бути функціонально "виправданим", як, наприклад, ритуальні побажання добра, невеликі за обсягом мовні формули, які походять від заговорів і заклинань і які висловлюються з нагоди народження дитини, купівлі, продажу тощо. Культурними стереотипами у своїй поведінці ми керуємось неусвідомлено, вони входять у плоть і кров людини через традиції, звичаї, зразки поведінки. Стереотипи більше характеризують людину, ніж одяг чи взуття — вважають етнопсихологи. Так, наприклад, в одному з гірських поселень Кавказу старий абхазець невтомно слідкував за тим, щоб не тільки в його будинку, а й в житлах його дітей, які живуть неподалік, двері кухні завжди були відчинені. Цим характеризується традиційна східна гостинність. Американці працюють при відчинених дверях, і цим вони хочуть сказати: "Я в розпорядженні оточуючих. Мені приховувати нічого". А, наприклад, для практичного німця залишити двері відчиненими — річ неможлива. Але разом з тим у німців вдома не прийнято запинати вікна фіранками: оточуючі повинні бачити, що вікна у них чисті, а в оселях панує порядок і злагода.

Психологічні механізми засвоєння соціотипової поведінки: соціалізація, наслідування, ідентифікація.

Засвоєння певної поведінки, характерної для того чи іншого етносу, відбувається трьома шляхами. Це соціалізація, наслідування та ідентифікація, які пов'язані між собою.

Соціалізація - це процес і результат активного відтворення індивідуального досвіду, що здійснюється у спілкуванні та діяльності. Соціалізація проходить двома шляхами - стихійним, коли на особистість впливають різні обставини життя та середовище, які її оточують, і цілеспрямованим, тобто у процесі виховання згідно з певними традиціями. Іншим механізмом засвоєння людиною соціотипової поведінки є наслідування. Наслідування - це слідування якому-небудь прикладу або зразку. Оскільки особистість зростає у певному оточенні, вона наслідує зразки поведінки даного оточення для того, щоб успішно в ньому функціонувати: наслідуються звичаї, обряди, релігія та культура. І нарешті, останнім механізмом засвоєння соціотипової поведінки є ідентифікація. Ідентифікація — процес поєднання суб'єктом себе з іншим індивідом або групою

та сприйняття норм, цінностей і зразків даної групи та включення їх у свій внутрішній світ як власних. Ідентифікація є важливим механізмом соціалізації, що проявляється у прийнятті особистістю соціальної ролі певної етнічної групи та усвідомленні належності до даної групи і формуванні соціальних установок.

Поняття про автостереотипи та гетеростереотипи.

Явище "ефекту призми" Під стереотипами поведінки розуміють стійкі форми поведінки, що регулярно повторюються. Етнічні стереотипи - це відносно стійкі уявлення про моральні, розумові, фізичні якості, що характерні для представників певних етнічних спільностей. У етнічних стереотипах, як правило, зафіксовано оцінки зазначених якостей. Крім цього, в змісті етнічних стереотипів можуть бути присутні й рекомендації щодо ставлення до людей певної національності. У змісті стереотипу виділяють відносно стійке ядро - комплекс уявлень про зовнішній вигляд представників певного етносу, про його історичне минуле, особливості способу життя та навички праці, а також судження, що змінюються - це уявлення з будь-якого погляду комунікативних і моральних якостей цього народу. Зміна оцінок цих якостей тісно пов'язана з ситуацією, що змінюється у міжнаціональних і міждержавних стосунках. Істинність змісту того чи іншого стереотипу завжди проблематична. Етнічні стереотипи, у свою чергу, поділяються на автостереотипи та гетеростереотипи. Автостереотипи - це думки, судження, оцінки, що відносять до цієї спільноти її представники. Виникнення автостереотипів пов'язане з розвитком етнічної самосвідомості, усвідомлення належності до певної етнічної групи. Почуття спільності, що присутнє будь-якій етнічній групі, виражається формуванням певного "ми- почуття". Для етнічної групи це "ми-почуття" фіксує усвідомлення особливостей власної групи та несхожість з нею інших груп, яке й є механізмом виникнення автостереотипів. Оскільки автостереотипи - це судження народу про себе та оцінювання себе, то, як правило, автостереотипи - це комплекс позитивних оцінок. Кожен народ схильний змальовувати себе героїчним, мужнім, талановитим, неповторним. Особливо схильні підкреслювати свою неповторність невеличкі етноси, що живуть поруч із багаточисельними, потужними націями. Цим невеличким етносам, або, як їх називають, нацменшинам, потрібно весь час боротись, щоб компенсувати комплекс меншовартості, який може нав'язувати багаточисельний сусід - потужна нація. Гетеростереотипи - це сукупність оціночних суджень про інші народи. Гетеростереотипи можуть бути як позитивними, так і негативними, залежно від історичного досвіду взаємодії певних народів. Гетеростереотипи віддзеркалюють минулий та існуючий, позитивний та негативний досвід взаємодії народів, особливо у тих сферах діяльності, де ці народи активно спілкувались. Наприклад, у сферах торгівлі, сільського господарства, будівництва та ін. Досвід спілкування народів, основою якого є діяльність, що спрямована на досягнення позитивного результату - чи то у торгівлі, чи у будівництві, - народжує позитивні образи іншої нації. А коли народи дізнаються один про одного воюючи, грабуючи, то складаються взаємні негативні стереотипи. Як правило, гетеростереотипи виникають через обмеженість міжетнічного спілкування. Риси, що властиві одиничним відомим

представникам іншої етнічної групи, розповсюджуються на всю групу. Стереотипи, які складаються таким чином, у подальшому впливають на виникнення етнічних антипатій або етнічних симпатій.

Так, у наукових працях, що належали іспанським, німецьким і французьким ученим, італійський народ змальовується як лякливий та підступний. Як же склався такий стереотип? Справа в тому, що всі ці народи - німці, французи, іспанці - намагались підкорити Італію, і італійський народ боровся з ними, використовуючи різні методи, у тому числі й підступні. Але навіть у нейтральних випадках етностереотип означає приписування певних етнічних ознак представникам інших етнічних груп, тобто сприяє розповсюдженню "приблизних", неточних характеристик, що в складних умовах може відкрити дорогу до расизму або шовінізму. Народи схильні сприймати й оцінювати навколишній світ та інші етноси крізь призму традицій і норм власної групи, які вважають за загальний еталон. Виникає так званий "ефект призми", що характеризує такий феномен, як етноцентризм.

При вивченні стереотипів найчастіше емпіричному дослідженню піддаються три їх «вимірювання»: зміст, спрямованість як загальне вимір сприйнятливості і ступінь сприйнятливості. Ці характеристики не є однопорядкові: головне в стереотипі - його когнітивне зміст, а спрямованість - це вже емоційна забарвленість того чи іншого змісту. Класифікацію технік вивчення етнічних стереотипів запропонував В. С. Агєєв, серед них: метод вільного опису в кількох його різновидах; метод прямого опитування, особистісних рис, діагностичний тест відносин тощо); проєктивні методи; психосемантична методи.

4. Культура як основний чинник диференціації народів.

Більшість складових численних етнодиференціюючих ознак адекватно відображають реальні культурні відмінності. У другій половині ХХ ст. культуру найчастіше називали основним чинником, що міститься в основі міжкультурних відмінностей психіки.

Багато етнопсихологічних шкіл займається вивченням зв'язку між культурою і психологічними характеристиками етносу. Тому, особливо актуальним завданням сучасної етнопсихологічної науки є з'ясування сутності поняття "культура". У різних наукових галузях було представлено майже 250 визначень культури. Найкоротше і найширше визначення належить американському культур-антропологу М. Херсковіц. На його думку, культура - це частина людського оточення, яка створюється самими людьми. У такому розумінні до культури належить кожний, навіть найпростіший предмет, який створений людиною, будь-яка думка, що з'явилася при його створенні. "Культура - це те, що не є природа", - зазначив дослідник. Згідно з таким розумінням культури підкреслюється її багатоаспектність і цілковита неможливість перерахувати всі її елементи. Це будівлі, знаряддя праці, способи приготування їжі, соціальні впливи, вербальна і невербальна комунікація, виховання дітей, релігія, естетичні вподобання, філософія і т. ін. Всі ці елементи виступають матеріальними та духовними продуктами життєдіяльності людини. Матеріальна культура складається із створених людиною предметів. У цих предметах матеріалізуються знання та вміння, які разом з цінностями, нормами, уявленнями

про світ і правилами поведінки є елементами нематеріальної культури. Розподіл культури на матеріальну і нематеріальну (духовну) є лише науковою абстракцією, оскільки будь-який матеріальний продукт, перш ніж буде створений, повинен спочатку стати ідеєю. Водночас будь-яка ідея для того, щоб стати доступною для інших людей, повинна об'єктивуватися у матеріальному об'єкті - книзі, картині, скульптурі тощо. Однак не всі дослідники погоджуються з таким визначенням культури. Соціологів і культурологів передусім цікавлять духовні продукти, які створені людьми. В соціологічних визначеннях культури часто називають такий комплекс: ідеї, що передаються від покоління до покоління; пов'язані з ними системи цінностей, які першочергово зумовлюють поведінку індивідів та груп; їх способи мислення і сприймання. Етнопсихологи також вивчають елементи духовної культури. Фахівці з психологічної антропології виявляють значний інтерес до способів соціалізації дітей у різних народів. За допомогою порівняльно-культурного дослідження соціальна психологія вивчає широке коло явищ, які її цікавлять, зокрема, як елементи культури відображаються у свідомості людей, тобто "існують в їх головах". Американський психолог Г. Тріанліс, погоджуючись з визначенням культури за М. Херсковіцем, виокремив суб'єктивну культуру як предмет вивчення етнопсихології. Суб'єктивною культурою він назвав характерні для кожної культури способи, за допомогою яких її члени пізнають створену людьми частину їх оточення: те, як вони об'єднують у категорії соціальні об'єкти; які зв'язки виокремлюють між категоріями, а також норми, ролі та цінності, які вони визнають своїми.

Отже, у такому розумінні суб'єктивна культура містить всі уявлення, ідеї та вірування, які об'єднують народ, і безпосередньо впливають на поведінку та діяльність його представників. У процесі дослідження культур науковці виокремлюють не лише відмінності, але й культурні універсали, тобто ті риси культури, які притаманні всім народам. Наприклад, у всіх народів існують релігійні обряди, спільна праця, танці, освіта, спорт, привітання тощо. Однак форми прояву цих культурних універсалій відрізняються. І. Грель під поняттям "культури" розумів сукупність ідеалів, символів, норм, засад, надбань, цінностей, організації та спроб людської діяльності в духовній і матеріальній сферах, що створені, досягнуті та засвоєні нацією упродовж всієї своєї історії. Е. Сепір визначив культуру як цивілізацію з власним національним духом.